

MARGINALIZACIJA DECE KAO POSLEDICA INKARCERACIJE RODITELJA

Vera Petrović,¹⁵⁹

Asistent, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Goran Jovanić¹⁶⁰

Vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Apstrakt: *Deca čiji su roditelji na izvršenju zatvorske kazne se smatraju kolateralnim žrtvama kriminala. Odlazak roditelja na izvršenje zatvorske kazne predstavlja prisilan i potencijalno neočekivan period odvajanja članova porodice. Aktuelne procene ukazuju da 1,5 miliona dece u SAD ima roditelje koji se nalaze u zatvoru, a da je broj dece čiji su roditelji u nekom trenutku njihovog života bili u zatvoru, oko pet miliona. Ova deca često bivaju zanemarena i nevidljiva za sistem, koji bi trebalo da postupa u njihovom najboljem interesu. Postojeća literatura ukazuje da deca čiji su roditelji u zatvoru doživljavaju niz negativnih posledica. Za ovu decu postoji veća verovatnoća da će pretrpeti širok spektar eksternalizovanih i internalizovanih problema. Sa etičkog aspekta, otvara se diskusija da li su kolateralne posledice kažnjavanja opravdane, posebno kada one pogađaju članove porodice i decu kažnjenog. Aktuelno se više pažnje posvećuje inicijativama i intervencijama kojima se povećavaju mogućnosti održavanja kvalitetnog kontakta između roditelja i dece i kojima roditelji razvijaju i unapređuju roditeljske kompetencije. Predmet ovog rada su posledice po decu koje nastaju usled izvršenja zatvorske kazne jednog ili oba roditelja. Cilj rada je ukazati na negativne efekte roditeljske inkarceracije, kao i na mehanizme putem kojih se negativni efekti zatvaranja mogu ublažiti.*

Ključne reči: *deca, roditelji, inkarceracija, posledice zatvorske kazne*

Uvod

Deca čiji su roditelji na izvršenju zatvorske kazne se smatraju kolateralnim žrtvama kriminala. Da broj ove dece nije zanemarljiv govore podaci da u Engleskoj i Veslu oko 150 hiljada dece na godišnjem nivou ima jednog ili oba roditelja u zatvoru (Light & Campbel, 2007). Prema procenama iz 2014. godine oko 2,6 miliona dece u SAD je imalo roditelje u zatvoru, od čega su 93% očevi (Sykes & Pettit, 2014). Pojedini autori navode da su, oko polovine populacije osuđenih u SAD, roditelji maloletnoj deci (Gricius, 2016). Aktuelne procene ukazuju da 1,5 miliona dece u SAD ima roditelje koji se nalaze u zatvoru, a da je broj dece čiji su roditelji u nekom trenutku njihovog života bili u zatvoru oko pet miliona (Seymour, 2017). Kako pouzdane statistike o ovom problemu ne postoje, ne postoje ni precizni podaci koliko dece je ugroženo, ko su ta deca, sa kim žive i sa kojim problemima se suočavaju. To doprinosi situaciji da ova deca često budu zanemarena i nevidljiva za sistem socijalne zaštite, koji bi trebalo da procenjuje i postupa u najboljem interesu deteta. Izostajanje reakcije od sistema socijalne zaštite doprinosi još većem ugrožavanju položaja i blagostanja ove dece.

Od ranog detinjstva odvija se proces poistovećivanja sa roditeljima, što predstavlja značajan deo traženja, formiranja i učvršćivanja identiteta i predstave o sebi (Jeremić, Todorović i Vidanović, 2006). Uključenost roditelja i privrženost roditeljima imaju jaku povezanost sa delinkvencijom, stoga se ističe da roditeljsko zatvaranje dovodi decu u povećan rizik prestupništva kako u detinjstvu tako i u odrasloj dobi (Hoffman, Byrd & Kightlinger, 2010).

Odlazak roditelja na izvršenje zatvorske kazne predstavlja prisilan i potencijalno neočekivan period odvajanja članova porodice (Turney, Schnittker & Wildeman, 2012). Pojedini autori (Murray, Farrington & Sekol, 2012) upoređuju roditeljski zatvor sa razvodom braka, jer se može dogoditi

¹⁵⁹ verapetrovic@fasper.bg.ac.rs

¹⁶⁰ goranjovanic@fasper.bg.ac.rs

iznenada i neočekivano, a rezultira gubitkom kontakta sa roditeljem i smanjenjem porodičnih prihoda. Drugi navode da se zatvaranje roditelja razlikuje od razvoda po tome što ova trauma može biti takva da se ciklus zatvaranja i oslobađanja ponavlja, za razliku od razvoda braka kada se trauma dešava jednom (Wildeman, 2010). Još jedna od razlika je što kada se roditelj nalazi na izvršenju zatvorske kazne, drugi članovi porodice mogu skrivati od deteta gde se član porodice nalazi, misleći da je to bolje za dete (Light & Campbel, 2007). Takav pristup može povećati razdvajanje između osuđenog roditelja i deteta, jer onemogućava posete zatvorima.

S druge strane, ukoliko je dete upoznato sa činjenicom da je roditelj na izvršenju zatvorske kazne, u ovim situacijama emocionalne poteškoće mogu nastati tokom svakog aspekta procesa zatvaranja. Prva emocionalna poteškoća nastaje iskustvom hapšenja i suđenja. Nakon toga nastaje patnja zbog razdvajanja članova porodice, koja se intenzivira jer je vremenski period razdvajanja nepredvidiv i zavisi od dužine izrečene kazne. Nakon toga, poteškoće nastaju jer porodice, s jedne strane, pokušavaju da sačuvaju kontakte sa osuđenim, a u isto vreme moraju i da se brinu za sopstvenu i dobit dece, nezavisno od zatvorenog člana porodice (Light & Campbel, 2007). To je period kada se moraju naučiti novi obrasci ponašanja i prilagođavanja na novonastalu situaciju, što može kompromitovati detinjstvo (Bosvell, 2002). Odvojenost od porodice utiče i na osuđenog u zatvoru, pa tako Petrović i Jovanić (2018) ukazuju da su i prošlovekovna istraživanja (Špadijer-Džinić, 1973) ustanovila činjenicu da osuđeni koji ima porodicu, sa kojom održava kontakte, u većoj meri oseća deprivaciju slobode, u odnosu na osuđene bez porodice.

Sporenja se neretko javljaju po pitanju da li ovim roditeljima treba omogućiti kontakte sa decom, dok se nalaze na izvršenju zatvorske kazne. S tim u vezi treba imati u vidu da nisu svi roditelji koje su osuđeni na zatvorske kazne i neadekvatni roditelji (Farell, 2016). Pojedini autori navode da održavanje redovnih kontakata sa decom može pomoći u redukciji recidivizma i uspešnoj reintegraciji nakon otpusta (Light & Campbel, 2007), što u krajnjem ishodu doprinosi i dobrobiti dece. Međutim, treba napomenuti da kvantitet odnosa zatvorenih roditelja sa decom ne treba da bude prioritet, već da fokus treba da bude na kvalitetu odnosa. Stoga se i razvijaju programi koji su fokusirani na učenje veština roditeljstva, kako bi se razvile, odnosno povećale roditeljske kompetencije. Na takav način se poboljšavaju porodični odnosi (Bushfield, 2004), od kojih koristi mogu imati i roditelji i deca. S druge strane, nekada takvi kontakti nisu u najboljem interesu deteta. To su situacije kada se radi o osuđenima za seksualna krivična dela, sa istorijom nasilja u porodici, vikimizacije i eksploatacije dece (Bushfield, 2004). U takvim situacijama prestanak kontakta između roditelja i deteta, pa čak i potpuno lišenje roditeljskog prava, može voditi blagostanju deteta i celokupne porodice (Wakefield & Wildeman, 2011).

Efekti zatvaranja članova porodice

Postojeća literatura ukazuje da deca čiji su roditelji u zatvoru doživljavaju niz negativnih posledica. Za ovu decu postoji veća verovatnoća da će pretrpeti širok spektar eksternalizovanih i internalizovanih problema (McCrudden, Braiden, Sloan, McCormack & Treacy, 2014). Većina dece sa roditeljima u zatvoru doživljava različite emocije, uključujući strah, anksioznost, ljutnju, tugu, usamljenost i krivicu. Mogu pokazivati nizak nivo samopoštovanja i emocionalno povlačenje od prijatelja i porodice (Gabel, 1992). Neretko se javlja i školski neuspeh i zloupotreba psihoaktivnih supstanci (Gaston, 2016; Sherry, 2010). Nastupaju i problemi sa spavanjem i problemi u ishrani (McCrudden, et al., 2014). Pojedini autori (Wakefield & Wildeman, 2011; Wilbur, et al., 2007) ukazuju da deca čiji su roditelji u zatvoru ispoljavaju internalizovane probleme, kao što su depresija i somatski poremećaji, za razliku od dece sa sličnim karakteristikama čiji roditelji nisu na izvršenju zatvorske kazne.

Pored problema koji se javljaju na dečjem uzrastu, nisu zanemarljivi ni problemi u odrasloj dobi. Autori (Huebner & Gustafson, 2007; Mazza, 2002) ističu da su odrasli, koji su u doba detinjstva imali roditelje u zatvoru, izloženi većem riziku da u odrasloj dobi čine krivična dela. Zatvaranje majki je češće povezano sa depresivnim simptomima u odrasloj dobi, dok je zatvaranje oca značajno povezano sa depresijom, anksioznošću i posttraumatskim stresnim poremećajem (Lee, Fang & Luo, 2013). Autori takođe navode da će dečaci češće reagovati na zatvorsku kaznu roditelja fizičkom agresijom (Wildeman, 2010). Devojčice, s druge strane, imaju veću verovatnoću da odgovore na

zatvorsku kaznu roditelja internalizovanim problemima, kao što to čine i sa mnogim drugim stresorima (Wildeman, 2010).

Dugoročno zatvaranje roditelja može imati razarajući uticaj na porodicu, zbog destabilizacije porodičnih finansija, kako tokom boravka na izvršenju zatvorske kazne tako i nakon otpusta. Boravak u zatvoru utiče na smanjenje porodičnih prihoda, ali smanjuje i zapošljivost nakon otpusta (Pager, 2003). Pored toga, na finansije mogu uticati i povećani troškovi, koji nastaju kao rezultat krivičnog postupka (Light & Campbel, 2007). Rešavanje problema stigme, brige o deci i drugih neposrednih problema može dovesti do toga da roditelj, koji je na slobodi, izgubi iz vida pogoršanje finansijske pozicije (Light & Campbel, 2007). Kako pojedini autori (Braman, 2004) ističu, majke koje brinu o deci nakon zatvaranja supružnika navode da nisu mogle adekvatno da funkcionišu, te da se oko polovine majki u tim situacijama oseća depresivno. Roditelj je tada pod stresom, zabrinut za ekonomsku situaciju, što otežava ili onemogućava vršenje nadzora nad decom, kao i pružanje emocionalne topline i brige (Gaston, 2016). Mnogi partneri su primorani da prestanu sa radom ili da skrate radno vreme kako bi se prilagodili obavezama u pogledu brige o deci, te jedini izvor prihoda postaju socijalna davanja (Light & Campbel, 2007).

Zatvaranje takođe povećava rizik od razvoda braka (Lopoo & Western, 2005). Nekada se javlja i ljubomora, bes i sumnja koju osećaju partneri koji se nalaze u zatvoru (Light & Campbel, 2007), što može narušiti odnose između supružnika (Geller, Garfinkel & Western, 2011). Narušeni odnosi između supružnika se negativno odražavaju na decu, jer roditelj koji se nalazi na slobodi i koji je preuzeo brigu o detetu, često predstavlja jedinu sponu između zatvorenog roditelja i deteta. Pogoršanje odnosa na relaciji supružnika stoga doprinosi slabljenju ili prekidu komunikacije između zatvorenog roditelja i dece (Washington, Juan & Haskins, 2018).

Možda najznačajnija posledica zatvora roditelja je smanjenje, pa čak i prekid društvenih veza (Braman, 2004). Deca i porodice osuđenih su u opasnosti da osete izolaciju, neprijateljstvo i odbacivanje od strane suseda, nastavnika, vršnjaka, poslodavaca ili članova porodice (Gaston, 2016). Za razliku od drugih razdvajanja, kao što je smrt ili razvod braka, inkarceracija člana porodice ne nailazi na mnogo simpatija i podrške od drugih. To čini da porodica bude sama kada se suoči sa poteškoćama i teretom koje ovo razdvajanje uključuje (Arditti, Lambert-Shute & Joest, 2003). Deca se ponekad nose sa stigmom da imaju roditelja u zatvoru tako što se povlače iz prosocijalnih grupa i udružuju sa antisocijalnim vršnjacima (Eddi & Reid, 2003). Povezivanje sa antisocijalnim grupama vršnjaka može delimično objasniti zašto ova deca imaju povećanu verovatnoću da se uključe u delinkventna i kriminalna ponašanja (Eddi & Reid, 2003).

Dok se roditelj nalazi na izvršenju zatvorske kazne, deca bivaju smeštena u hraniteljske porodice, žive sa drugim srodnicima ili sa roditeljem koji je na slobodi (Johnson & Waldfoegel, 2002). U ovakvim situacijama, deca imaju potrebu za stalnim planiranjem i praćenjem od strane sistema socijalne zaštite. Dužina razdvajanja od roditelja je uslovljena trajanjem zatvorske kazne i ne može biti skraćena kada roditelj ispuni plan usluga ili dokaže da je sposoban, kompetentan da brine o deci. Stoga ovu decu treba posmatrati kao nevine žrtve propusta zatvorenog člana porodice (Light & Campbel, 2007). U skladu sa tim, aktivnosti u ovom periodu bi prevashodno trebalo da budu usmerene na terapijske potrebe dece, koje proizilaze iz kriminalnog ponašanja roditelja, traume odvajanja ili stigme povezane sa zatvorom roditelja (Seymour, 2017).

U pojedinim situacijama neki od članova šire li uže porodice preuzimaju brigu o deci dok se roditelj nalazi u zatvoru. U tim situacijama deca moraju da se prilagode novom staratelju, što može da izazove brojne emocionalne poteškoće. S druge strane, novi staratelji se suočavaju sa složenim i teškim zadacima obezbeđivanja materijalnih potreba deteta, objašnjavanja odsustva roditelja i razvijanja i održavanja pozitivnih odnosa sa detetom (Light & Campbel, 2007).

Ukoliko srodnici nisu u stanju da preuzmu brigu i odgovornost za odgajanje deteta, institucionalno zbrinjavanje se javlja kao jedina alternativa (Farell, 2016). Institucionalno zbrinjavanje dece može dovesti do odvajanja od braće i sestara i ostalih članova porodice, što može trajno prekinuti porodične veze (Farell, 2016). Praćenjem razvoja dece koja nisu odrastala u prirodnoj porodici uočeno je da deca koja nisu osetila ljubav, podršku, poverenje i sigurnost u porodici, često ispoljavaju strah, nemir, nepoverenje, agresiju i autoagresiju. Često se povlače u sebe i teško rešavaju konflikte na koje nailaze u interakciji sa vršnjacima i odraslim osobama u neposrednoj okolini (Jeremić, Todorović i Vidanović, 2006).

Istraživanja pokazuju da zatvaranje oca dovodi do smanjenja porodičnih finansija, ali i kapaciteta majke da brine o deci, zbog stresa i problema mentalnog zdravlja (Wildeman, 2014). Kada su očevi zatvoreni, deca najčešće (88%) žive s majkama (Glaze & Maruschak, 2010). U takvim situacijama, majke često imaju finansijske poteškoće. Briga majki da će im deca biti oduzeta ako priznaju finansijske teškoće, ponekad dovodi do deprivacija i beskućništva (Light & Campbel, 2007). Ukoliko do toga dođe, kao beskućnici, ova deca bivaju viktimizovana i izložena zaraznim bolestima, te se povećava mortalitet u odnosu na drugu decu (Wildeman, 2014). S druge strane, zatvaranje majki ređe će rezultirati bekućništvom dece (Wildeman, 2014), jer će institucije socijalne zaštite decu smestiti u hraniteljske ili srodničke porodice ili u druge oblike institucionalne zaštite (Swann & Sylvester, 2006). Istraživanja pokazuju da otprilike oko polovina dece čije su majke zatvorene žive sa drugim srodnicima, jedna četvrtina živi sa očevima, a preostala su u hraniteljskim porodicama ili su iskorišćeni drugi oblici institucionalne zaštite (Seymour, 2017). Drugi autori ističu da deca čije su majke u zatvorima pet puta češće bivaju smeštena u hraniteljske porodice, nego kada je otac u zatvoru (Glaze & Maruschak, 2010). Treba napomenuti da, deca roditelja koji su u zatvoru ne predstavljaju homogenu grupu, te da napred navedeni ishodi zavise od mnogobrojnih faktora. Pored toga, za neke porodice i decu, zatvaranje roditelja može rezultirati okruženjem u kojem se dete oseća sigurnije i doživljava viši stepen stabilnosti (McCrudden, et al., 2014). U kojoj meri i koje od negativnih posledica će se razviti, zavisi od velikog broja faktora, kao što su: starost deteta, porodični odnosi, iskustvo prethodnog razdvajanja od roditelja, vrsta krivičnog dela koje je roditelj izvršio, dužina izrečene kazne, kvalitet podrške srodnika i zajednice, stigmatizacija u zajednici (Seymour, 2017), stilovi roditeljstva i funkcionisanje porodice pre odlaska na izvršenje zatvorske kazne (McCrudden, et al., 2014).

Ima li opravdanja za koleteralne posledice?

Kada je reč o kažnjavanju prestupnika, navodi se da je šteta od kažnjavanja zatvorom takva da neminovno pogađa i članove porodice osuđenog (Comfort, 2007). Iz etičke perspektive, otvara se diskusija da li su kolateralne posledice kažnjavanja opravdane, posebno kada one pogađaju članove porodice i decu kažnjenog. Ideja da postoji dužnost da se ne nanese šteta drugim osobama je opravdana, posebno ako se uzme u obzir da te osobe ne snose krivicu za počinjeno krivično delo. Međutim, kada su u pitanju kolateralne posledice, etičke diskusije se više fokusiraju na posledice u odnosu na učinioca krivičnog dela nakon njegovog puštanja iz zatvora, nego na članove porodice (Hoskins, 2013).

Prilikom razmatranja opravdanosti štetnih efekata, koriste se dve perspektive, a to su konsekvencijalizam i deontologija. Međutim, ni jedna ni druga perspektiva ne uspevaju u potpunosti odbraniti stanovište da su štete, koje kažnjavanje učinioca krivičnog dela proizvodi po druge, moralno dozvoljene (Bülow, 2014).

Jedan od načina na koji se zagovara moralna dopustivost kolateralne štete za članove porodice osuđenog jeste da je ova šteta manja od koristi koje se dobijaju kažnjavanjem učinioca krivičnog dela (Bülow, 2014). S druge strane, pojedini autori (Manning, 2011) ističu da su kolateralne posledice po porodice takve da uvek treba tražiti alternativne načine da se postigne isti efekat, uz izazivanje manje štetnih posledica. Ovo se posebno odnosi na češće opredeljenje za vaninstitucionalne forme kažnjavanja, kada za to ima zakonskih mogućnosti.

Polazeći od konsekvencijalističkog pristupa, uvek moramo uzeti u obzir sve negativne i pozitivne efekte kažnjavanja. Najpre se određuje dobro kome treba težiti, a zatim se utvrđuje opravdanost određene prakse, tako što se pokaže da je ona uspešno sredstvo za postizanje tog dobra. Treba pokazati da takva praksa donosi više koristi nego štete, te da nisu dostupna alternativna rešenja koja bi donela jednaku ili veću korist, uz manje štetnih efekata (Duff, 2001). Konsekvencijalisti prihvataju činjenicu da namerno nanošenje patnje predstavlja suštinski zlo, ali da efekat kažnjavanja kojim se smanjuju patnje žrtve, potencijalnih žrtava i zajednice, nadmašuje štetne efekte kazne po prestupnika, njegovu porodicu i blisko okruženje (Vasiljević-Prodanović, 2011). Prema konsekvencijalizmu, zatvaranje utiče na smanjenje kriminala putem odvratanja, onesposobljavanja i rehabilitacije (Bülow, 2014). Kada se uzmu u obzir podaci o recidivizmu koji se u Srbiji kreće od 50 do 70% (Ilijić, 2015; Jovanić, Petrović i Savić, 2017; Knežić, 2017), može se zaključiti da kažnjavanje zatvorom ne proizvodi efekte koji su očekivani. Međutim, činjenica da kazna zatvora ne utiče na

određen broj onih koji su već ranije boravili u zatvoru, ne znači da ona uopšte nema efekat odvracanja. Vezano za kolateralne posledice zatvaranja, autori smatraju da su, sa aspekta odvracanja od činjenja zločina, ove posledice i poželjne, jer doprinose sveukupnom zastrašujućem efektu (Bülow, 2014).

Sa deontološkog stanovišta, namerno nanošenje štete nevinim osobama se smatra pogrešnim i nedopustivim (Bülow, 2014). U ovom kontekstu, članovi porodice osuđenih se mogu posmatrati kao nevine osobe, kojima se nanosi šteta zbog člana porodice koji je izvršio krivično delo, što se sa deontološkog stanovišta smatra neprihvatljivo. Međutim, opravdanje za primenu kazne u ovim situacijama se nalazi u tvrdnji da efekti, koji se proizvode na porodicu osuđenog, nisu namerni (Bülow, 2014). Stoga se zaključuje da vrednovanje nekog postupka ne treba da proishodi iz njegovih posledica, već iz motiva koji iniciraju postupanje (Vasiljević-Prodanović, 2011). Šteta koja je naneta porodicama i deci osuđenih, posmatra se samo kao sporedni efekat promovisanja daljeg dobra, kao što je kažnjavanje onih koji to zaslužuju i/ili zaštita javnosti (Bülow, 2014). Ovakvo stanovište je poznato i kao doktrina dvostrukog efekta, koja se često koristi da se objasni moralna dopustivost nekog akta, koji izaziva ozbiljnu štetu, u onoj meri u kojoj je ova šteta predviđeni sporedni efekat promovisanja neke druge dobrobiti. Međutim, doktrina dvostrukog efekta je nespojiva sa osnovnim principima retributivizma. Izazivanje kolateralnih posledica stvara problem, jer rezultira patnjom nevinih, a takva se patnja ne može opravdati bilo kojim motivom, jer deca učestvuju u kaznama roditelja, iako su nedužna (Manning, 2011).

Na kraju, ostaje pitanje da li kažnjavanje ostavlja dovoljno dobar efekat da nadoknadi kolateralne štete. Da li je izricanje i izvršenje kazne zatvora toliko vredno da kompenzuje ili nadmašuje kolateralne posledice po porodicu i decu osuđenog. Ovde takođe treba imati u vidu da neke porodice trpe znatno manje štetnih posledica od drugih, te da u nekim situacijama zatvaranje roditelja predstavlja i korist po porodicu (Arditti, Lambert-Shute & Joest, 2003). Takođe, postoje i mogućnosti izricanja drugih, vaninstitucionalnih sankcija, kako bi se smanjile kolateralne posledice. Prema tome, ukoliko bi isti efekat mogao biti postignut, smatra se da uvek treba koristiti manje represivne mere i sankcije, a zatvorsku kaznu primenjivati samo kao poslednje sredstvo (Arditti, Lambert-Shute & Joest, 2003).

Efekti kontakata na osuđenog i decu

Izricanje i izvršenje zatvorske kazne je neophodno radi zastrašivanja, rehabilitacije i onesposobljavanja učinioaca da dalje čini krivična dela, makar i na određen vremenski period (Bülow, 2014). U periodu trajanja zatvorske kazne, osuđenom treba omogućiti smislene kontakte sa članovima porodice, iako pojedini autori ističu da takvi kontakti mogu imati štetne efekte (Bülow, 2014). Održavanje kontakata može biti motivacija da se osuđeni promeni na bolje, dok zabrana kontakta pojačava identifikaciju sa drugim osuđenima, što potencijalno dovodi do "kriminalne infekcije" (Bülow, 2014). Takođe, poznato je da pozitivni odnosi i kontakt sa roditeljima utiču na pozitivne ishode u razvoju dece (Sarkadi, Kristiansson, Oberklaid & Bremberg, 2007).

Majke češće osećaju krivicu dok su zatvorene, jer nisu u stanju da ispune svoje obaveze prema deci (Arditti & Few, 2008). S druge strane, očevi su više skloni da se distanciraju od dece (Gricius, 2016). Muškarci u zatvoru imaju predstavu da moraju pokazati osećaj muškosti i emocionalne hladnoće. Za pojedine očeve, ovo predstavlja problem, jer oni žele da budu topli prema svojoj deci (Gricius, 2016).

Za neke osuđene, porodične veze tokom zatvorske kazne mogu biti presudne za prevazilaženje pritisaka zatvorskog života i pružanje podrške tokom procesa reintegracije (Brunton-Smith & McCarthy, 2017). Istraživanja ukazuju na kritičnu ulogu porodičnih veza, koje utiču na manju verovatnoću recidivizma nakon otpusta (Sampson & Laub, 1993). Za neke roditelje, deca mogu biti izvor unutrašnje snage i motivacije za promenom, ali za druge, briga o deci nakon otpusta, može se pokazati kao izvor intenzivnog stresa (Gricius, 2016). Roditeljima koji se nisu prilagodili životu u zajednici, nakon otpusta, privrženost i posvećenost deci može predstavljati rizični faktor, koji bi mogao dovesti do recidivizma (Arditti & Few, 2008). S druge strane, kontakti sa decom mogu za roditelje predstavljati izvor pozitivnih promena, kroz povećanu emocionalnu privrženost, koja dovodi do odustajanja od daljih kriminalnih aktivnosti (La Vigne, Naser, Brooks & Castro, 2005). Navodi se da održavanje kontakata sa decom, dok su roditelji na izvršenju zatvorske kazne, pruža podršku

osuđenom, pomaže da savlada očaj i samodestruktivnost i pruža nadu za budućnost (Bülow, 2014). Održavanje porodičnih veza, posebno između roditelja i dece, motiviše osuđenog da ne čini disciplinske presupe tokom izvršenja kazne (Sherry, 2010) i da učestvuje u različitim programima tretmana (Bülow, 2014), što na kraju doprinosi i dobrobiti dece.

Postpenalna reintegracija pokazuje veći uspeh kod osuđenih koji su očuvali odnose sa članovima porodice (Turner & Peck, 2002). Veći broj autora ističe pozitivnu vezu između održavanja kontakta sa decom i manje verovatnoće da će osuđeni recidivirati (Barrick, Lattimore & Visher, 2014; La Vigne, Naser, Brooks & Castro, 2005; Visher, 2011; Visher & Travis, 2003). Ukoliko osuđeni održe veze sa članovima porodice, takvi odnosi mogu biti izvor emocionalne i finansijske podrške tokom inkarceracije, ali i nakon otpusta, što bi doprinelo ukupnoj stabilnosti pojedinca, ali i čitave porodice.

Da održavanje kontakta sa porodicom tokom inkarceracije može dovesti do odustajanja od zločina, može se objasniti i Hiršijevom teorijom neformalne socijalne kontrole. Prema ovoj teoriji društvene veze pružaju neformalnu društvenu kontrolu, koja reguliše ponašanje pojedinca. Što su društvene veze jače, manja je verovatnoća da će pojedinac počiniti zločin (Gricius, 2016). Četiri vrste društvenih veza (povezanost, obavezanost, angažovanost i verovanje) utiču na pojedinca da se ponaša u skladu sa normama (Jugović, 2013). Povezanost sa porodicom, posebno povezanost roditelja sa decom, stvara unutrašnju kontrolu ponašanja, jer ta povezanost znači izgrađenu savest i moralnost, što može redukovati recidivizam (Gricius, 2016). Navedena teorija je razvijena proučavanjem uzorka maloletnika, gde je ustanovljeno da je manja verovatnoća da će maloletnici, koji su imali jake veze sa svojim porodicama, počiniti delinkventne radnje (Gricius, 2016). To nam ukazuje da održavanje kvalitetnih odnosa sa članovima porodice, dok su u zatvoru i nakon otpusta, može uticati i na decu, odnosno doprineti da se deca ne uključuju u kriminalne aktivnosti.

Objašnjenje prestanka bavljenja kriminalnim aktivnostima daje i opšta uzrastom određena teorija neformalne socijalne kontrole. Ova teorija stavlja akcenat na promene u ponašanju koje nastaju pod uticajem dinamičkih faktora, objašnjavajući zašto osobe prestaju da čine presteupe (Sampson & Laub, 1997). Teorija naglašava da pozitivni životni događaji imaju uticaja na prestanak bavljenja kriminalom. Autori (Sampson & Laub, 1993) su na osnovu rezultata longitudinalnih studija o delinkventnim dečacima, proučavali društvene veze odraslih. Pronašli su prekretnice u odraslom dobu, koje objašnjavaju odustajanje od kriminala, a jedna od njih je porodica, odnosno stabilan brak (Sampson & Laub, 2005). Konkretno, muškarci u studiji nisu hteli da rizikuju da poremete bračne odnose zbog novog krivičnog dela. Kako se porodica uzima kao protektivni faktor, i roditeljstvo jeste jedan od protektivnih faktora koji bi predstavljao prekretnicu za odustajanje od zločina (Gricius, 2016). Odustajanje roditelja od kriminalnih aktivnosti u krajnjem ishodu bi doprinelo i dobrobiti dece.

Pristupi koji utiču na smanjenje negativnih efekata zatvaranja roditelja

Održavanje kontakta sa zatvorenim roditeljima može imati veliki broj pozitivnih efekata, kako na roditelje tako i na decu. Za roditelje koji su na izvršenju zatvorske kazne, za održavanje veze sa detetom, od važnosti su zaposleni u zatvorima, socijalnim službama, drugi roditelj koji brine o detetu ili staratelj. Roditelji često izražavaju negodovanje, jer ne dobijaju informacije o svojoj deci ili su im uskraćene i posete dece (Seymour, 2017), što se negativno odražava na proces resocijalizacije i postpenalne reintegracije, ali ostavlja posledice i na decu kojoj je uskraćen i/ili ograničen kontakt sa roditeljima. Aktuelno se više pažnje posvećuje inicijativama i intervencijama kojima se povećavaju mogućnosti održavanja kvalitetnog kontakta između roditelja i dece, ali i kojima roditelji razvijaju ili unapređuju roditeljske kompetencije. Za ovakve vrste intervencija se navodi da doprinose poboljšanju porodične kohezije i empatije, da se povećava znanje roditelja o razvoju deteta i roditeljskim veštinama, te da doprinose smanjenju recidivizma (Hoffmann, Byrd & Kightlinger, 2010).

Život sa majkama u zatvoru

U Republici Srbiji, odredbama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (Sl. glasnik RS, br. 55/14), regulisana su prava osuđene žene koja ima dete. Prema članu 119 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija osuđena žena koja ima dete, može zadržati dete do isteka kazne, a najduže do navršene druge godine života deteta, posle čega roditelji sporazumno odlučuju da li će dete poveriti na čuvanje ocu,

ostalim srodnicima ili drugim licima. Kad se roditelji ne sporazumeju ili je njihov sporazum na štetu deteta, o poveravanju deteta odlučuje sud nadležan prema prebivalištu, odnosno boravištu majke u vreme osude. Takođe, zakonom je definisano da osuđena žena koja ima dete, ima pravo na pomoć stručnog osoblja zavoda (član 120), te da se trudnice, porodilje i majke koje neguju decu smeštaju odvojeno od ostalih osuđenih žena (član 78).

U SAD, deca do 18 meseci starosti mogu boraviti sa majkama u zatvoru. Ovakve intervencije daju priliku da se razviju roditeljske veštine. Pored toga, pojedine države imaju i posebne stambene objekte u okviru zatvorskog sistema, gde borave trudnice i majke sa decom (Hoffmann, Byrd & Kightlinger, 2010). Da bi se kvalifikovala za ove programe, majka mora biti nenasilan počinitelj krivičnog dela, bez disciplinskih prestupa u zatvoru i bez istorije zlostavljanja dece. Dodatni uslov je da je dete rođeno tokom izvršenja zatvorske kazne. Kroz ovakve programe, pruža se dodatna podrška majkama, kroz različite oblike savetovanja, lečenja zavisnosti i obuke za životne veštine (Halter, 2018). Međutim, zaposleni u ženskim zatvorima, gde su sa majkama zajedno boravila i deca, neretko navode da su njihove obaveze bile kako kažnjavanje i rehabilitacija osuđenica, tako i pomoć majkama oko brige za decu. Takvo stanje, odnosno prisustvo dece u zatvorskom sistemu, negativno se odražava na mogućnosti nametanja discipline i ometa rehabilitaciju osuđenica (Farell, 2016). Dodatni argument za to da deca ne treba da borave sa majkama u zatvoru, leži u činjenici da deca počinju da primaju uticaje od svojih majki, ali i od drugih osuđenica, što se može negativno odraziti na kasniji razvoj deteta (Farell, 2016).

Posete

Posete su jedan od načina na koji deca mogu održavati kontakte sa roditeljima. Na taj način se može smanjiti stres odvajanja, ali i povećati verovatnoća uspešne reintegracije nakon otpusta. Često se dešava da deca ne posećuju redovno roditelje tokom izvršenja zatvorske kazne. Istraživanja pokazuju da aproksimativno polovina roditelja koji su u zatvoru ne primaju posete dece, dok ostali imaju neredovne posete (Seymour, 2017). Istraživanje koje je vršeno u Danskoj ukazuje da, iako osuđeni imaju pravo na posetu deteta jednom sedmično, jedna četvrtina dece nema kontakte sa roditeljem koji je u zatvoru ili imaju neredovne kontakte, dok oko polovine njih ima kontakte jednom mesečno (Oldrup, 2018).

U Republici Srbiji, osuđeni ima pravo dva puta mesečno na posete bračnog druga, dece, roditelja, usvojenika, usvojitelja i ostalih srodnika u pravoj liniji i u pobočnoj liniji do četvrtog stepena krvnog i tazbinskog srodstva, kao i hranitelja, hranjenika i staratelja (član 90, Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, Sl. glasnik RS, br. 44/14). Zakonom je definisano da poseta traje najkraće jedan čas (član 93). Pored toga, osuđeni ima pravo i na posete u posebnoj prostoriji, u kojoj može boraviti sa decom, bračnim drugom ili drugim bliskim licem. Ovo pravo osuđeni može ostvariti jednom u dva meseca, a ovakva vrsta posete može trajati tri časa (član 94). Pored toga, Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija su predviđena i proširena prava i pogodnosti. Njih može ostvariti osuđeni koji se posebno dobro vlada i zalaže i ostvaruje napredak u programu postupanja (član 123). Proširena prava i pogodnosti koja su od značaja sa aspekta održavanja kontakata sa decom su: prošireno pravo na broj poseta; prošireno pravo na prijem poseta bez nadzora u prostorijama za posete; prošireno pravo na prijem poseta u posebnim prostorijama; prošireno pravo na prijem poseta izvan zatvora; slobodan izlazak u grad; poseta porodici i srodnicima o vikendu i praznicima; nagradno odsustvo iz zatvora do sedam dana u toku godine i korišćenje godišnjeg odmora izvan zatvora.

Pojedini autori (Washington, Juan & Haskins, 2018) navode da udaljenost zatvorskih objekata i finansijski teret, koji posete predstavljaju za već finansijski oslabljenu porodicu, otežavaju ovaj proces (Washington, Juan & Haskins, 2018). Takođe, izvrstan broj roditelja ne želi da im deca dolaze u posetu u zatvor, zbog stida, ili smatraju da bi ih zatvorski ambijent mogao uplašiti (Farell, 2016). Posete zatvorima se opisuju kao neprijatna iskustva gde posetilac stiče status „kvazi-zatvorenika“ (Comfort, 2007). Posete su otežane i činjenicom da staratelj deteta neretko ne želi da dovodi decu u posete, kako zbog vlastitih strahova, tako i zbog zabrinutosti za dobrobit deteta (Seymour, 2017). Kako bi se poboljšali uslovi poseta, pojedini autori predlažu obezbeđivanje posebnih prostorija za posete koje su pogodne za porodicu, a posebno prilagođene deci (Oldrup, 2018) i izgradnju zatvora u naseljenim oblastima, čime bi se izbegla dugotrajna putovanja i troškovi koji često otežavaju ili

onemogućavaju posete (Light & Campbel, 2007). U cilju olakšavanja poseta, deci se može obezbediti i prevoz do zatvora u kojem se nalaze njihovi roditelji (Hoffmann, Byrd & Kightlinger, 2010).

Takođe, u SAD se primenjuje program (Girl Scouts Beyond Bars) u kojem se majke koje se nalaze na izvršenju zatvorske kazne pripremaju za posete dece. S druge strane, deca pre dolaska u posetu, u zajednici dobijaju podršku i sastaju se sa vršnjacima koji odrastaju u sličnim okolnostima. Pokazalo se da ovaj program doprinosi poboljšanju komunikacije između majki i dece i smanjenju emocionalnih problema povezanih sa zatvaranjem roditelja (Hoffmann, Byrd & Kightlinger, 2010).

Održavanje kontakta putem telefonskih poziva i pisama

Održavanje kontakta putem telefonskih poziva i pisama je nešto češće od poseta, ali ovi oblici komunikacije su takođe ograničeni, kako zbog sposobnosti porodice da priušti skupe telefonske pozive, tako i zbog nivoa pismenosti roditelja i deteta, posebno ako je dete nižeg kalendarskog uzrasta (Seymour, 2017).

U Republici Srbiji, prema Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija (Sl. glasnik RS, br. 55/14) osuđeni imaju neograničeno pravo na dopisivanje o svom trošku (član 87), i pravo na telefonske razgovore o svom trošku, u skladu sa kućnim redom zatvora (član 88).

Telefonski pozivi su ličniji od pisama, ali su skuplji. Neka deca teško razgovaraju sa roditeljima telefonom, stoga se preporučuje da naprave spisak tema o kojima žele da razgovaraju (Bednarowski, 2016). Kako bi se olakšala komunikacija dece sa zatvorenim roditeljima putem pisama, isti autor (Bednarowski, 2016) sugeriše da deca nižeg kalendarskog uzrasta treba da sadržaj pisma diktiraju staratelju ili da se izražavaju putem crteža, kao i da se uspostavi rutina u komunikaciji pismima.

U svetlu ograničenih resursa članova porodice i zabrinutosti vezane za bezbednost, izvestan broj zatvora koristi savremene tehnologije da olakša kontakt između roditelja koji su u zatvoru i dece. Na Floridi, na primer, postoje programi koji omogućavaju majkama da jednom nedeljno uspostavljaju kontakt sa decom koristeći video-konverzaciju. Takođe, omogućava se roditeljima da snime video zapise, koji se šalju deci (Hoffmann, Byrd & Kightlinger, 2010).

Učenje roditeljskih veština

Mnogim roditeljima koji se nalaze u zatvoru, nedostaju adekvatne roditeljske kompetencije. Osuđeni roditelji često pokazuju odsustvo unutrašnjeg lokusa kontrole i neuspeh da saosećaju sa drugima, a to su dva ključna faktora u efektivnijim roditeljskim veštinama (Bushfield, 2004).

Danas se sve više zatvora usmerava na različite programe koji se baziraju na učenju roditeljskih veština. Tako, roditeljima koji se nalaze na izvršenju zatvorske kazne, pružaju se usluge koje su bazirane na učenju kako da razumeju ponašanje i razvoj deteta i usluge koje su usmerene na poboljšanje komunikacije sa decom (McCrudden, et al., 2014). Kroz različite vrste edukacija, roditeljima se daje mogućnost da razviju pozitivne interakcije sa decom i porodicom, da nauče adekvane veštine disciplinovanja i da se edukuju o uticaju njihovih izbora i odluka na dete i porodicu (Bushfield, 2004).

Učenje i razvoj roditeljskih veština i kompetencija ne bi trebalo da postoji samo kao deo programa rehabilitacije tokom izvršenja zatvorske kazne, već bi ovakve vrste intervencija trebalo nastaviti i u procesu postpenalne reintegracije osuđenih. Ovo je važno, jer u zatvorskom okruženju ne postoji mogućnost interakcija između roditelja i dece, koja postoji u svakodnevnom, prirodnom okruženju (Seymour, 2017). Pored toga, obrazovanje i promena stava kod roditelja ne znače i promenu ponašanja u vanzatvorskom okruženju, stoga je sa ovim roditeljima potreban kontinuiran rad i nadzor i nakon otpusta.

Zaključak

Zbog nedostatka zvaničnih podataka, ostaje nepoznat precizan broj dece koja trpe posledice inkarceracije roditelja. Posledice koje ova deca trpe su raznovrsne, te utiču na celokupan razvoj kako u detinjstvu tako i u odraslom dobu. Takođe, postavlja se pitanje da li problemi sa kojima se ova deca suočavaju, nastaju usled inkarceracije roditelja, problema koji su postojali pre zatvaranja ili kao rezultat neadekvatnog reagovanja institucija, dok se roditelj nalazi na izvršenju zatvorske kazne. Odgovor na ovo pitanje ne možemo tražiti samo u problemima porodičnog funkcionisanja, koji su postojali pre dolaska u zatvor, posledicama roditeljske inkarceracije ili u neadekvatnom reagovanju institucija. Najčešće je reč o kumulativnom delovanju ovih faktora. Danas se više pažnje usmerava ka intervencijama za koje se smatra da mogu biti efektivne u cilju razvijanja i održavanja adekvatnih kontakata zatvorenih roditelja i dece.

U Republici Srbiji, na normativnom planu, Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija (Sl. glasnik RS, br. 55/14) definisana su prava osuđenih koja mogu da utiču na održavanje kontakata između osuđenih roditelja i dece, a koja se odnose na prijem poseta, telefonske pozive, pisma, prava osuđene žene koja ima dete, kao i pravo osuđenog na posete u posebnim prostorijama. Pored toga, zakonom su definisana i proširena prava i pogodnosti, koja se odnose na: prošireno pravo na broj poseta; prošireno pravo na prijem poseta bez nadzora u prostorijama za posete; prošireno pravo na prijem poseta u posebnim prostorijama; prošireno pravo na prijem poseta izvan zatvora; slobodan izlazak u grad; poseta porodici i srodnicima o vikendu i praznicima; nagradno odsustvo iz zatvora do sedam dana u toku godine i korišćenje godišnjeg odmora izvan zatvora. Međutim, postavlja se pitanje u kojoj meri osuđeni realno ova prava i pogodnosti ostvaruju. Treba imati u vidu da je zakonskim normama u Republici Srbiji definisano da osuđeni ima pravo dva puta mesečno na posete bračnog druga, dece, roditelja, usvojenika, usvojitelja i ostalih srodnika u pravoj liniji i u pobočnoj liniji do četvrtog stepena krvnog i tazbinskog srodstva, kao i hranitelja, hranjenika i staratelja. Ovakvo zakonsko određenje u praksi znači da kontakt između roditelja i deteta može biti znatno otežan, jer deca nekada neće biti u mogućnosti po nekoliko meseci da posete roditelje zbog poseta drugih srodnika članu porodice u inkarceraciji. Stoga se kao opravdana nameće potreba da u okviru zakonodavstva budu separatno definisana prava i pogodnosti osuđenog na posete srodnika od prava osuđenog na posete dece.

Budući da se sistem socijalne zaštite i krivičnog pravosuđa neretko susreću sa istim porodicama, identifikacija zajedničkih ciljeva i saradnja među različitim akterima postaje imperativ, kako bi se vodili postupci koji su u najboljem interesu ove dece, ali i celokupne porodice. Deca čiji su roditelji u zatvoru, često nisu evidentirana kao deca koja se nalaze u stanju socijalne potrebe. Organ starateljstva se uključuje tek u situacijama kada problemi ove dece budu takvi da je potrebno preduzeti interventne mere u cilju njihovog zbrinjavanja. Stoga se kao opravdana nameće potreba da zatvori, po službenoj dužnosti, obaveste nadležni Organ starateljstva da se član porodice, odnosno roditelj maloletnog deteta nalazi na izvršenju zatvorske kazne. Ovakva praksa bi doprinela pravovremenom i preventivnom reagovanju, a u svakom konkretnom slučaju bi se procenjivalo koji kvalitet i intenzitet usluga je potreban ovim porodicama, a koje bi bile fokusirane na najbolji interes deteta. Takvim postupanjem bi se predupredile multiplikovane posledice, koje nastupaju ukoliko su ova deca nevidljiva za sistem socijalne zaštite.

Takođe, pažnju treba fokusirati i na češće izricanje alternativnih sankcija, kada za to ima osnova, a kaznu zatvora izricati samo kao poslednje sredstvo. Na taj način bi se sprečile kolateralne posledice po porodice i decu osuđenog usled inkarceracije. S druge strane, ukoliko je neophodno izricanje i izvršenje zatvorske kazne, potrebno je stvoriti adekvatne uslove za uspostavljanje i održavanje kontakata između zatvorenih roditelja i dece, kako na normativnom nivou, tako i na planu aktivnosti priprema porodice, dece i osuđenog za sadržajnu i kvalitetnu realizaciju posete.

Literatura

- Arditti, J., & Few, A. (2008). Maternal distress and women's reentry into family and community life. *Family Process, 47*(3), 303-321.
- Arditti, J., Lambert-Shute, J., & Joest, K. (2003). Saturday morning at the jail: Implications of incarceration for families and children. *Family relations, 52*(3), 195-204. doi: 10.1111/j.1741-3729.2003.00195.x.
- Barrick, K., Lattimore, P., & Visser, C. (2014). Reentering women: The impact of social ties on long-term recidivism. *The Prison Journal, 94*(3), 279-304. doi: 10.1177/0032885514537596.
- Bednarowski, J. (2016). *Reaching Beyond Bars: A Handbook for Parents Incarcerated in Wisconsin and their Families*. Wisconsin: Correctional Education Association.
- Boswell, G. (2002). Imprisoned fathers: the children's view. *Howard Journal, 41*(1), 14-26. doi: 10.1111/1468-2311.00222.
- Braman, D. (2004). *Doing time on the outside: Incarceration and family life in urban America*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Brunton-Smith, I., & McCarthy, D.J. (2017). The effects of prisoner attachment to family on re-entry outcomes: A longitudinal assessment. *The British Journal of Criminology, 57*(2), 463-482. doi:10.1093/bjc/azv129.
- Bülow, W. (2014). The Harms Beyond Imprisonment: Do We Have Special Moral Obligations Towards the Families and Children of Prisoners?. *Ethical Theory and Moral Practice, 17*(4), 775-789.
- Bushfield, S. (2004). Fathers in prison: Impact of parenting education. *Journal of Correctional Education, 55*(2), 104-116.
- Comfort, M. (2007). Punishment beyond the legal offender. *Annual Review of Law and Social Science, 3*(1), 271-296. doi: 10.1146/annurev.lawsocsci.3.081806.112829.
- Duff, A. (2001). *Punishment, Communication and Community*. New York: Oxford University Press.
- Eddy, J.M., & Reid, J.B. (2003). The adolescent children of incarcerated parents: A developmental perspective. In J. Travis & M. Waul (Eds.), *Prisoners once removed: The impact of incarceration and reentry on children, families, and communities* (pp. 233-258). Washington, DC: Urban Institute Press.
- Farrell, E. (2016). 'Poor prison flowers': convict mothers and their children in Ireland, 1853-1900. *Social History, 41*(2), 171-191. doi: 10.1080/03071022.2016.1144312.
- Gabel, S. (1992). Children of incarcerated and criminal parents: Adjustment, behavior, and prognosis. *Bulletin of the American Academy of Psychiatry Law, 20*(1), 33-45.
- Gaston, S. (2016). The Long-term Effects of Parental Incarceration: Does Parental Incarceration in Childhood or Adolescence Predict Depressive Symptoms in Adulthood?. *Criminal Justice and Behavior, 43*(8), 1056-1075. doi: 10.1177/0093854816628905.
- Geller, A., Garfinkel, I., & Western B. (2011). Paternal incarceration and support for children in fragile families. *Demography, 48*(1), 25-47. doi: 10.1007/s13524-010-0009-9.
- Glaze, L.E., & Maruschak, L.M. (2010). *Parents in prison and their minor children: Special report*. Washington, DC: Bureau of Justice Statistics.
- Gricius, M. (2016). *Parental incarceration: Does having minor children have an effect on recidivism*. ProQuest Dissertations and Theses.
- Halter, E. (2018). Parental Prisoners: The Incarcerated Mother's Constitutional Right to Parent. *The Journal of Criminal Law & Criminology, 108*(3), 539-567.
- Hoffman, H., Byrd, A., & Kightlinger, A. (2010). Prison programs and services for incarcerated parents and their underage children: Results from a national survey of correctional facilities. *The Prison Journal, 90*(4), 397-416. doi:10.1177/0032885510382087.
- Hoskins, Z. (2013). Ex-offender Restrictions. *Journal of Applied Philosophy, 31*(1), 33-48. doi:10.1111/japp.12028.
- Huebner, B.M., & Gustafson, R. (2007). The effect of maternal incarceration on adult offspring involvement in the criminal justice system. *Journal of Criminal Justice, 35*(3), 283-296. doi:10.1016/j.jcrimjus.2007.03.005.
- Ilijić, Lj. (2015). Zatvorska kazna i resocijalizacija – faktori ne/ uspješnosti. U M. Hugson & Z. Stevanović (Ur.), *Kriminal i društvo Srbije – izazovi društvene dezintegracije, društvene regulacije i očuvanja društvene sredine*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. str. 303-316.

- Jeremić, V., Todorović, J., i Vidanović, S. (2006). Depresivnost i predstava o sebi adolescenata bez roditeljskog staranja. *Godišnjak za psihologiju*, 4(4-5), 173-188.
- Johnson, E.I., & Waldfoegel, J. (2002). Parental incarceration: Recent trends and implications for child welfare. *Social Service Review*, 76(3), 460-479.
- Jovanić, G., Petrović, V., i Savić, A. (2017). Razlike u karakteristikama osuđenih na kratke i duge kazne. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 36(3), 39-58.
- Jugović, A. (2013). *Teorija društvene devijantnosti*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Knežić, B. (2017). *Obrazovanje osuđenika: Način da se bude slobodan*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- La Vigne, N., Naser, R., Brooks, L., & Castro, J. (2005). Examining the effect of incarceration and in-prison family contact on prisoners' family relationships. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 21(4), 315-335. doi: 10.1177/1043986205281727.
- Lee, R.D., Fang, X., & Luo, F. (2013). The impact of parental incarceration on the physical and mental health of young adults. *Pediatrics*, 131(4), 1188-1195. doi: 10.1542/peds.2012-0627.
- Light, R., & Campbell, B. (2007). Prisoners' families: still forgotten victims?. *Journal of social welfare and family law*, 28(3-4), 297-308. doi: 10.1080/09649060601119524.
- Lopoo, L., & Western, B. (2005). Incarceration and the formation and stability of marital unions. *Journal of Marriage and Family*, 67(3), 721-34.
- Manning, R. (2011). Punishing the innocent: Children of incarcerated and detained parents. *Criminal Justice Ethics*, 30(3), 267-287. doi: 10.1080/0731129X.2011.628830.
- Mazza, C. (2002). And then the world fell apart: The children of incarcerated fathers. *Families in Society*, 85(3), 521-530.
- McCrudden, E., Braiden, H.J., Sloan, D., McCormack, P., & Treacy, A. (2014). Stealing the Smile from My Child's Face: A Preliminary Evaluation of the "Being a Dad" Programme in a Northern Ireland Prison. *Child Care in Practice*, 20(3), 301-312.
- Murray, J., Farrington, D.P., & Sekol, I. (2012). Children's antisocial behavior, mental health, drug use, and educational performance after parental incarceration: A systematic review and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 138(2), 175-210. doi:10.1037/a0026407.
- Oldrup, H. (2018). Falling Out of Time: The Challenges of Synchrony for Children with Incarcerated Fathers. *Children & Society*, 32(1), 27-37. doi: 10.1111/chso.12222.
- Pager, D. (2003). The mark of a criminal record. *American Journal of Sociology*, 108(5), 937-75.
- Petrović, V., i Jovanić, G. (2018). Deprivacija slobode tokom izvršenja zatvorske kazne. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 17(4), 477-500. doi:10.5937/specedreh17-17878.
- Sampson, R.J. & Laub, J.H. (1993). *Crime in the Making: Pathways and Turning Points through Life*. Harvard University Press.
- Sampson, R.J., & Laub, J.H. (1997). A life-course theory of cumulative disadvantage and the stability of delinquency. *Developmental theories of crime and delinquency*, 7, 133-161.
- Sampson, R.J., & Laub, J.H. (2005). A life-course view of the development of crime. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 602(1), 12-45.
- Sarkadi, A., Kristiansson, R., Oberklaid, F., & Bremberg, S. (2007). Fathers' involvement and children's developmental outcomes: A systematic review of longitudinal studies. *Acta Paediatrica*, 97(2), 153-158. doi:10.1111/j.1651-2227.2007.00572.x
- Seymour, C. (2017). Introduction: Children with Parents in Prison: Child Welfare Policy, Program, and Practice Issues. In *Children with parents in prison* (pp. 1-26). Routledge.
- Sherry, S. (2010). When jail fails: Amending the ASFA to reduce its negative impact on children of incarcerated parents. *Family Court Review*, 48(2), 380-397. doi: 10.1111/j.1744-1617.2010.01316.x.
- Špadijer-Džinić, J. (1973). *Zatvoreničko društvo*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Swann, C., & Sylvester, S. (2006). The foster care crisis: What caused caseloads to grow? *Demography*, 43(2), 309-35.
- Sykes, B.L., & Pettit, B. (2014). Mass incarceration, family complexity, and the reproduction of childhood disadvantage. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 654(1), 127-149. doi: 10.1177/0002716214526345.

- Turner, R. & Peck, J. (2002). Long distance dads: Restoring incarcerated fathers to their children. *Corrections Today*, 64(2), 72-76.
- Turney, K., Schnittker, J., & Wildeman, C. (2012). Those they leave behind: Paternal incarceration and maternal instrumental support. *Journal of Marriage and Family*, 74(5), 1149-1165. doi: 10.1111/j.1741-3737.2012.00998.x.
- Vasiljević-Prodanović, D. (2011). Teorije kažnjavanja i njihove penološke implikacije. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 10(3), 509-525.
- Visher, C. (2011). Incarcerated fathers: Pathways from prison to home. *Criminal Justice Policy Review*, 24(1), 9-26. doi: 10.1177/0887403411418105.
- Visher, C., & Travis, J. (2003). Transitions from prison to community: Understanding individual pathways. *Annual Review of Sociology*, 29(1), 89-113.
- Wakefield, S., & Wildeman, C. (2011). Mass imprisonment and racial disparities in childhood behavioral problems. *Criminology & Public Policy*, 10, 793-817. doi:10.1111/j.1745-9133.2011.00740.x.
- Washington, H.M., Juan, S.C., & Haskins, A.R. (2018). Incapacitated Involvement: Incarceration and Fatherhood in Fragile Families at Age 9. *Journal of Family*, 39(13), 3463-3486.
- Wilbur, M.B., Marani, J.E., Appugliese, D., Woods, R., Siegel, J.A., Cabral, H.J., & Frank, D.A. (2007). Socioemotional effects of fathers' incarceration on low-income, urban, school-aged children. *Pediatrics*, 120(3), 678-685. doi:10.1542/peds.2006-2166.
- Wildeman, C. (2010). Paternal incarceration and children's physically aggressive behaviors: Evidence from the Fragile Families and Child Wellbeing Study. *Social Forces*, 89(1), 285-309.
- Wildeman, C. (2014). Parental incarceration, child homelessness, and the invisible consequences of mass imprisonment. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 651(1), 74-96. doi: 10.1177/0002716213502921.
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija. *Sl. glasnik RS*. (2014). 55.

MARGINALIZATION OF CHILDREN AS CONSEQUENCE OF INCARCERACION OF PARENT

Vera Petrović,

Assistant, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Goran Jovanić,

Associate Professor, University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Abstract: *Children whose parents are serving prison sentence are regarded to be collateral victims of crime. A parent leaving for prison sentence serving presents an enforced and potentially unexpected period of family members being separated. Current estimates indicate that there are 1.5 million children in USA whose parents are in prison, whereas the number of children whose parents have been incarcerated at some point of their lives is around 5 million. These children are often neglected and invisible to the system which is supposed to act in their best interest. The existing literature emphasizes that the children whose parents are in prison experience a series of negative consequences. For these children there is a greater chance that they will suffer from a wide specter of externalized and internalized issues. From an ethical aspect, there is a debate of whether the collateral damage of punishment is justified, especially when they impact family members and children of the one who is being punished. Currently more attention is being paid to initiatives and interventions which increase the possibility of maintaining quality contact between the parents and the children where the parents develop and improve their parenting competence. The subject of this research is consequences for the children which arise due to one or both parent serving prison sentences. The aim is to call attention to negative effect of parents being incarcerated, as well as to mechanisms which may mitigate the ill effects of incarceration.*

Key words: *children, parents, incarceration, consequences of prison sentence.*